

Marynenko, N. & Ersteniuk, T. (2024) Functioning trends and development opportunities of domestic entrepreneurship under the marital state. Socio-Economic Problems and the State (electronic journal), Vol. 30, no. 1, pp. 152-168. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2024/24mnyuvs.pdf>

ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наталія МАРИНЕНКО

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, Україна

e-mail: n_marynenko@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6645-8167>

Тарас ЕРСТЕНЮК

e-mail: ersteniuk.taras@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-0796-0783>

Article history:

Received: May, 2024

1st Revision: May, 2024

Accepted: May, 2024

JEL classification:

E69

H56

L26

UDC:

330.3

DOI:

<https://doi.org/10.33108/sepd.2024.01.152>

Анотація: Стаття присвячена дослідженню основних тенденцій функціонування та можливостей подальшого розвитку українського підприємництва в умовах війни. Ідентифіковано основні виклики та проблеми, з якими зіштовхнулися суб'єкти підприємницької діяльності після повномасштабного вторгнення: знищення виробничої та логістичної інфраструктури, втрата налагоджених ділових зв'язків, релокація бізнесу у безпечні регіони, втрата трудового, виробничого та логістичного потенціалу, значні фінансові ризики, відтік і мобілізація кадрів, зниження інвестиційної активності в країні. Акцентовано увагу на тому, що війна в нашій країні стала шоківим елементом для підприємств, оскільки вони не були готові до такого розвитку подій, не створили запасу фінансової міцності та не формували ділові відносини, враховуючи реалії війни. Встановлено, що важливу роль у стабілізації підприємництва та забезпеченні сталих умов його розвитку відіграла державна підтримка бізнесу. Спрощення оподаткування та ведення звітності підприємств, відстрочення податкових перевірок і запровадження податкових канікул, сприяння релокації бізнесу та державні програми пільгового кредитування – основні складові реалізації державної підтримки підприємницьких структур в умовах війни. Саме завдяки активній позиції держави вдалося відновити економічний потенціал підприємницьких структур та забезпечити їх сталий розвиток у сучасних умовах. Через наявні проблеми та ризики функціонування вітчизняного бізнесу доведено необхідність реалізації комплексу дій, пов'язаних із активізацією пошуку нових ринків збуту, формуванням логістичного та інфраструктурного забезпечення, впровадження інноваційних технологій у господарський процес, активне залучення інвестицій, навчання та підвищення кваліфікації персоналу, впровадження енергоефективних, екологічних і ресурсозберігаючих технологій, безпекових заходів в контексті збереження важливої інформації про стратегічні напрями діяльності підприємств. Дані заходи стануть основою розвитку підприємств в умовах військового часу та надалі.

Ключові слова: бізнес, підприємництво, державна підтримка бізнесу, релокація.

Мариненко Н., Ерстенюк Т. Тенденції функціонування та можливості розвитку вітчизняного підприємництва в умовах воєнного стану. Соціально-економічні проблеми і держава. 2024. Вип. 1 (30). С. 152-168. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2024/24mnyuvs.pdf>

This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

1. Постановка проблеми.

Військове протистояння України із РФ обумовлює, у тому числі, значні фінансові витрати, тому забезпечення можливості функціонування та розвитку суб'єктів господарювання є запорукою подальшої боєздатності нашої армії, відновлення економічного потенціалу України та забезпечення добробуту громадян.

В умовах війни спостерігаємо зниження потенціалу та втрати вітчизняного підприємницького сектору, частина майна якого була знищена, розірвані ділові зв'язки з партнерами, мобілізовані до українського війська професійні кадри, релокацію із зони бойового протистояння. Тому активізація підприємницької діяльності та подальше стимулювання її розвитку дадуть можливість посилити економічну стійкість держави і забезпечити подальшу ефективність протистояння та перемоги у війні.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Починаючи із 2022 року, року початку повномасштабного вторгнення та активної фази військового протистояння, постає питання щодо особливостей функціонування та розвитку підприємницького сектору в умовах, що склалися. Дану проблематику висвітлено у ряді досліджень вітчизняних вчених.

Акцентуючи увагу на особливостях підприємницької діяльності в умовах воєнного стану в Україні, Жосан І. та Хірса І. [1] проаналізували діяльність українських підприємств, наголосили на необхідності бізнесу релокуватися, зберігати свій функціонал і робочі місця, забезпечуючи тим самим свої ліквідність та платоспроможність і, як наслідок, надходження до державного бюджету.

Колектив авторів під головуванням Левчинського Д. [2], досліджуючи особливості функціонування підприємництва в умовах воєнного стану, відзначають негативні зміни в економіці в цілому та у підприємницькому секторі зокрема, а саме: економічна нестабільність, зниження рівня ділової активності та втрата значного підприємницького потенціалу, зниження аграрного потенціалу країни, погіршення бізнес-клімату, зниження зовнішньоекономічної діяльності, руйнування підприємств-промислових гігантів. На думку авторів, у перші дні повномасштабного вторгнення економіка нашої країни та підприємництво перебували у шоківому стані, тому владним структурам потрібно реалізовувати швидкі дії для повернення підприємницького сектору до повноцінного економічного життя.

Вплив першого року повномасштабної війни в Україні на стан українського бізнесу досліджено авторами праці [3], визначено основні виклики та можливості, з якими зіштовхнувся бізнес під час війни, надано рекомендації щодо стабілізації економічного середовища в Україні. Казак О., Сулима М. [4] також описали вплив першого року війни на вітчизняний бізнес, основні етапи його трансформації.

Аналізу проблем і перешкод функціонування вітчизняного бізнесу, розробленню переліку заходів для розвитку підприємництва в Україні присвячено дослідження Мельник Т. [5], Голомб В., Оглобліної В. [6]. Оцінку сучасного стану та аналіз причин гальмування бізнес-активності в Україні, формулювання пропозицій щодо покращення системи розвитку бізнес-активності у вітчизняному соціально-економічному середовищі та сприяння сталому розвитку національного підприємництва також здійснено Редзюком Є. [7], Кукліною Т. [8], Ніпіаліди О., Квасовським О. [9], Гонtareвою І., Євтушенко В., Михайленко Д. [10], а дослідження теоретичних і практичних засад підприємницької діяльності в умовах воєнного стану в Україні – Більовською О., Майстро Р. [11].

Заходи, здійснені державою для підтримки бізнесу в умовах війни, описано Верхогляд-Гловюк Т. [12], Стефанюк О., Галунець Н., Сідненко М. [13], Пилипенко С. М., Грудзевич У. Я., Адамовський О. М. [14].

Резюмуючи результати даних досліджень та публікацій, слід відзначити існування ряду проблем, з якими зіштовхнувся вітчизняний підприємницький сектор. Важливим завданням є розроблення ефективної стратегії його подальшого розвитку, адже від стану справ у ньому залежить не лише економічний добробут України, але й подальші можливості якнайшвидшого переможного завершення війни із рф та повернення до мирного життя у процвітаючій країні.

3. Постановка завдання.

Метою статті є дослідження ключових умов функціонування та можливостей подальшого розвитку вітчизняних суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану.

4. Виклад основного матеріалу.

Підприємництво є основою національної економіки, адже завдяки його повноцінному функціонуванню та розвитку здійснюються виробництво та реалізація товарів і послуг, наповнення державного бюджету у вигляді податкових платежів, інноваційна політика, формування кадрового потенціалу, а також справедливих і конкурентних ринкових відносин у країні. Партнерська взаємодія держави та бізнесу завжди приносила позитивний результат і забезпечувала стабільний розвиток міста, регіону та країни. На жаль, повномасштабна війна із рф змінила пріоритети органів державної влади (стимулювання розвитку оборонної сфери) та обумовила виникнення кризових явищ у підприємницькому секторі України.

Аналізуючи дані дослідження [15], слід відзначити те, що на початку війни понад 60% українських підприємців продовжували свою діяльність, незважаючи на складні умови їх функціонування. Більше 90% тих, хто припинив діяльність через воєнні події в країні, висловили готовність відновити свою роботу, однак значна частина респондентів (приблизно 50%) прогнозували тривале відновлення бізнесу протягом 1-3 років. У 79% опитаних суб'єктів бізнесу було зафіксовано суттєве зменшення обсягів реалізації фінансово-господарської діяльності, тоді як лише 2% змогли досягти збільшення оборотів.

Аналіз даних, отриманих від респондентів, також засвідчив, що майже половина компаній (понад 50%) зазнали змін внаслідок повномасштабної війни: 13% переїхали до інших міст України або за кордон; 16% змінили сферу своєї діяльності; 17% переорієнтували свою діяльність на потреби Збройних Сил України і 54% – не зазнали суттєвих змін та функціонували у звичайному режимі (рис. 1).

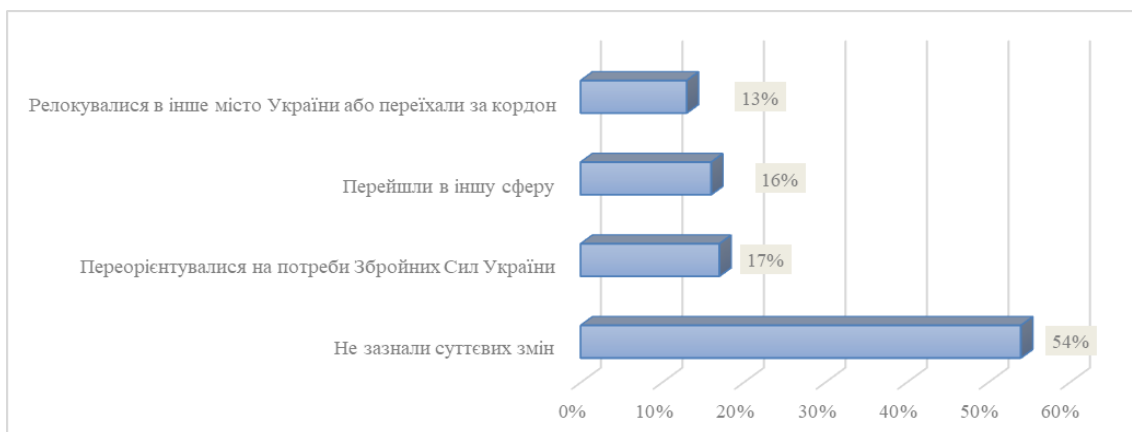

Рис. 1. Особливості функціонування підприємств України в умовах війни, квітень 2022 року

Джерело: складено авторами на основі [15]

Після 24 лютого 2022 року 56% опитаних суб'єктів підприємництва заявили про те, що потребували нових замовлень і ринків збуту, 33% не вистачало грошей на подальший розвиток, 23% бажали вирішити труднощі з логістикою.

Результати дослідження дають змогу констатувати те, що на початку повномасштабного вторгнення практично 50% усіх суб'єктів бізнесу повинні були змінити сферу діяльності, переорієнтуватися на нові види бізнесу або ж релокуватися у інші регіони, що обумовило формування нових взаємовідносин із клієнтами, побудову нових логістичних ланцюгів, необхідність додаткового фінансування їх діяльності.

Результати опитування, яке було проведено компанією Gradus у квітні 2022 року [16], засвідчили те, що більше половини суб'єктів бізнесу проходили або ж завершили трансформацію бізнесу, при цьому більше третини підприємств її не потребували (рис. 2).

Рис. 2. Трансформація бізнесу в Україні, спричинена війною, травень 2022 року

Джерело: складено авторами на основі [17, с. 28]

Відповідно до результатів вище згаданого опитування, на початку війни 21% підприємств, котрі хотіли перемістити свій бізнес, зробили це або перебували у процесі переміщення, ще 10% бачили потребу у переміщенні, проте не перемістили свій бізнес (рис. 3).

Рис. 3. Необхідність релокації підприємств України в умовах війни, травень 2022 року

Джерело: складено авторами на основі [17, с. 29]

Говорячи про фінансове забезпечення (рис. 4), необхідно відзначити неготовність бізнесу до воєнних подій, адже лише 5% підприємств сформували необхідний обсяг фінансових резервів для фінансування діяльності в умовах форс-мажорних обставин, завдяки чому мали можливість бути активними на ринку протягом року часу.

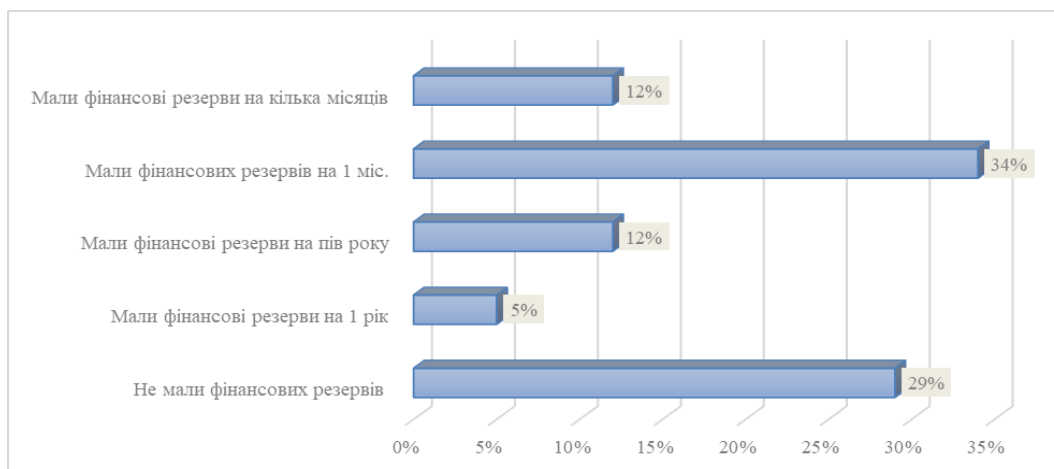

Рис. 4. Фінансові резерви підприємств України, травень 2022 року

Джерело: складено авторами на основі [18]

Поряд із цим, 29% суб'єктів підприємництва не сформували резервного капіталу та не мали повноцінних грошових засобів для існування [16]. Їх діяльність на початку війни була пов'язана із значним скороченням обсягів виробництва та реалізації продукції, звільненням штату кваліфікованих працівників, відмовою від ризикових напрямів діяльності та переорієнтування бізнесу лише на виконання поточних (наявних) замовлень без подальшого стратегічного розвитку.

Повномасштабна війна із РФ зумовила виникнення додаткових проблем у підприємницькому секторі. Якщо у довоєнний період проблемами, із якими зіштовхувався бізнес, були нерозуміння владними органами потреб підприємництва, складність та колізійність законодавства у сфері бізнесу, труднощі із пошуком кваліфікованих працівників, ділових партнерів, обмежений доступ до кредитів та відсутність інформації про зовнішню торгівлю, то в період війни новими викликами стали [19]:

- у сфері роздрібної та оптової торгівлі: проблеми логістичного характеру, порушення ланцюгів постачання продукції, зниження споживчого попиту, ризики, пов'язані із безпекою та дефіцит робочої сили;

- у харчовій сфері: зниження споживчого попиту, проблеми логістичного характеру, порушення ланцюгів постачання, затримки платежів у великих торговельних мережах;

- у текстильній, швейній і взуттєвій промисловості: дефіцит робочої сили, переміщення виробничих потужностей, порушення зовнішньоторговельної логістики, скорочення співпраці з провідними брендами одягу;

- у агропромисловому секторі: відсутність диверсифікованих експортних каналів, відсутність оборотних засобів для початку посівної кампанії, логістичні обмеження, обмежена пропозиція та зростання цін на сировину, порушення ланцюгів постачання, призупинення електронної системи адміністрування відшкодування ПДВ, ризики, пов'язані з безпекою;

- у сфері транспорту та логістики: затримка постачання, блокування морських портів та обмежена пропускна здатність альтернативних маршрутів, зменшення

обсягів вантажоперевезень, порушення ланцюгів постачань, збільшення вартості вантажу;

– у сфері будівництва: відсутність доступу до державного реєстру речових прав на нерухоме майно, заморожений попит на ринках комерційної та житлової нерухомості, підвищена вартість будівництва;

– у сфері інформації та телекомунікацій: труднощі із залученням нових клієнтів, дефіцит робочої сили, інфраструктурні обмеження, постійні кібератаки.

Як бачимо, умови війни із рф змінили основні виклики та проблеми українського бізнесу, зокрема проблеми бізнесу на початку війни стосувалися логістичних викликів, порушень ланцюгів постачання, зростання цін на товари і послуги, зменшення попиту й обмежень у робочій силі, що призвело до скорочення обсягів бізнесу та змін у стратегіях функціонування підприємств.

Активну позицію в контексті нівелювання відзначених проблем зайняли органи державної влади, які забезпечили державну підтримку українського бізнесу. Одним із найбільш важливих кроків держави стали зміни у податковій системі для спрощення ведення підприємництва. Зокрема, 15 березня 2022 року прийнято Закон України № 2120-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [20; 21]. Даний законодавчий акт передбачив, серед інших, наступні кроки:

– право на використання спрощеної системи оподаткування надано платникам єдиного податку 3 групи, а саме фізичним особам-підприємцям (далі – ФОП) та юридичним особам будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 10 мільярдів гривень;

– звільнено від сплати єдиного податку платників 1 та 2 груп. Такі платники матимуть право не сплачувати єдиний податок, а декларацію за період несплати податку їм не потрібно буде заповнювати;

– внесено певні зміни щодо сплати єдиного соціального внеску (надалі – ЄСВ) для ФОП. Зокрема, дані особи (в тому числі, ФОП на єдиному податку) та особи, які провадять незалежну професійну діяльність (адвокати, нотаріуси та ін.) мають право не нараховувати, не обчислювати та не сплачувати ЄСВ за себе.

Наступним рішенням Кабінету Міністрів України, яке безпосередньо стосувалося полегшення діяльності суб'єктів бізнесу під час дії воєнного стану, стало скасування проведення перевірок. При цьому, було прийнято рішення щодо відміни майже всіх перевірок, які стосуються діяльності суб'єктів бізнесу, в тому числі камеральних і фактичних.

Ще однією зміною, яку запроваджено Урядом для полегшення та стимулювання діяльності суб'єктів бізнесу на період з 7 березня 2022 року та на весь час воєнного стану, стало скасування будь-яких санкцій за порушення вимог Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» у сфері застосування реєстраторів розрахункових операцій / програмних реєстраторів розрахункових операцій (РРО/ПРРО) [22].

Наступним кроком Уряду, який був розроблений з метою підтримки та стимулювання розвитку вітчизняного бізнесу, є запровадження та реалізація програми щодо тимчасового переміщення підприємств з постраждалих під час війни регіонів. Відповідно до цієї програми, вітчизняні суб'єкти бізнесу, які знаходяться у зоні активних бойових дій, можуть отримати державну допомогу при переміщенні своїх потужностей до західних областей України. На даний момент реалізація програми здійснюється на основі таких нормативно-правових актів:

– Постанови Уряду № 305 від 17.03.2022 [23], яка регламентує безоплатне перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій згідно з переліком, який формується Міністерством економіки України і передається до

Міністерства інфраструктури України;

– Розпорядження Уряду № 246-р від 25.03.2022 [24], яке передбачає план невідкладних заходів щодо переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію.

Програма з релокації українських виробництв за підтримки держави була спрямована на збереження виробничого і трудового потенціалу та орієнтована на усі підприємства, які бажали перемістити виробництво на території західних областей України.

В Україні, з початку війни, за підтримкою держави було релоковано більше 800 підприємств з небезпечних регіонів. На даний момент 623 підприємства вже успішно працюють на новому місці, а для 239 триває пошук відповідної локації або способу транспортування. Більше 650 підприємств, які розглядали можливість релокації, відмовилися від неї через деокупацію територій, де вони раніше розташовані.

Також наразі деякі підприємства повертаються на свої попередні місця роботи через поліпшення ситуації з безпекою, зокрема 44 підприємства повернулись в Харківську, Чернігівську та Сумську області.

Серед регіонів, де підприємства найчастіше релокувалися, виділяються Львівська (24%), Закарпатська (14,5%), Чернівецька (9,8%), Івано-Франківська (8,3%), Хмельницька (7,3%) і Тернопільська (6,3%) області [25].

Важливим чинником державної підтримки стала програма кредитування агробізнесу. Зокрема, десять з половиною тисяч українських агропідприємств отримали з початку 2023 року 53,5 мільярди гривень банківських кредитів на розвиток власних агропромислових господарств. Більше восьми тисяч агропідприємств отримали кредити за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9 відсотків» на суму майже тридцять два мільярди гривень. За цією програмою аграрії мають право взяти кредит розміром до дев'яноста мільйонів гривень від 5 до 9% річних, залежно від категорії кредиту [26].

Метою даної програми стало відновлення економіки на деокупованих територіях та підтримка вітчизняного виробника.

Запропоновані зміни відображають допомогу держави у двох напрямках:

– по-перше, підприємцям, що здійснюють свою діяльність на деокупованих територіях, які найбільше постраждали від початку війни та потребують пильної уваги держави;

– по-друге, переробним підприємствам та підприємствам, що працюють у сфері енергоефективності, тобто спрямовані на розвиток галузей, які забезпечують найбільший економічний ефект.

Безпосередньо державна підтримка мала вирішальний вплив на відновлення підприємницького сектору. Результати досліджень, проведених у кінці 2023 року компанією Advanter Group [27], засвідчили те, що майже 91% українських підприємств відновили свою діяльність з початку війни.

У жовтні 2023 року робота лише 9,6 % підприємств все ще була призупинена або вони були на межі закриття (для порівняння, у вересні 2022 року та червні 2022 року закритими були 33,8% та 46,8% підприємств відповідно). Це вказує на те, що країна повертається на шлях зростання, а зростання ВВП у II та III кварталах 2023 року підтримує означену тенденцію.

Поступовим є зростання показника відновлення ділової активності українських підприємств, зокрема, якщо у жовтні 2022 року він мав від'ємне значення та становив - 0,69 пунктів, то у березні 2024 року значення показника складало +0,37 пунктів (рис. 5).

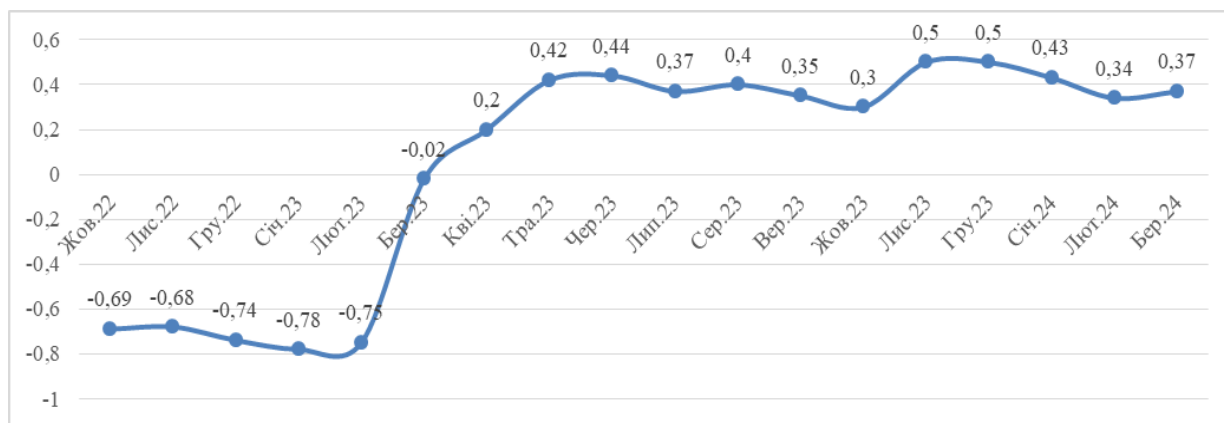

Рис. 5. Динаміка індексу відновлення ділової активності українських підприємств за період жовтень 2022 року – березень 2024 року, пункти

Джерело: складено авторами на основі [27, с. 8]

Результати дослідження засвідчують переломний момент, який мав місце у березні-квітні 2023 року, – відбулося значне поживлення українського ділового ринку та вихід із стагнаційних процесів, що обумовило зростання індексу ділової активності із -0,75 пунктів до рівня 0,2 пункти. У березні 2024 року показник зріс після незначного зниження та становить 0,37 пункти.

Збільшення частки підприємств, які відзначили покращення їх економічного становища порівняно з минулим роком, стало визначальним фактором. Частка опитаних, які вказують на погіршення ситуації, залишається стабільною протягом декількох місяців і в березні 2024 року становила 10,6% (у лютому знаходилася на рівні 11,2%). Частка підприємств, у яких ситуація покращилась, збільшилася із 44,8% до 47,4%, водночас частка тих, хто вважає, що ситуація не змінилася порівняно з минулим роком, знизилася із 44,0% до 42,0%.

Найкращий фінансово-економічний стан у порівнянні з минулим роком спостерігаємо у великих і середніх підприємств, показник яких є однаковим та становить 0,49. Поряд із цим, значення для малих підприємств є суттєво нижчим – 0,31. Найнижче значення показника належить мікропідприємствам (-0,11).

У регіональному розподілі найвищий показник зафіксовано у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській і Рівненській (по 1,00 для кожної) областях. Найнижчими є показники Сумської (-0,39), Волинської (-0,26) та Дніпропетровської (-0,15) областей. У галузевому розрізі найвище значення індексу ділової активності спостерігаємо для поліграфічної (0,64), хімічної та харчової (по 0,46 для кожної) промисловостей [27, с. 8].

Важливо відзначити зниження рівня невизначеності щодо подальшого функціонування та розвитку українських підприємств в умовах повномасштабної війни, про що свідчать дані, наведені на рис. 6.

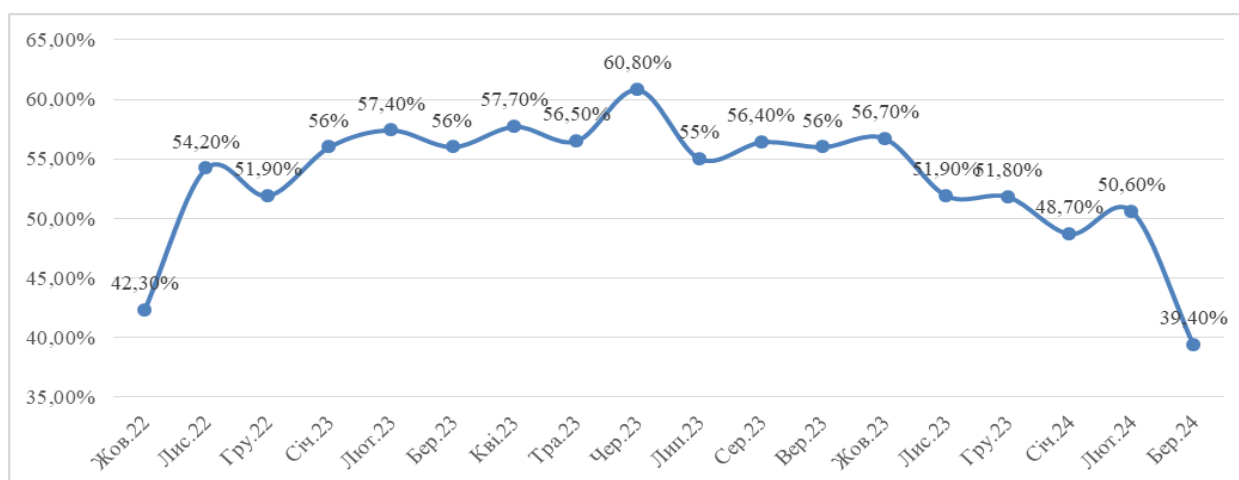

Рис. 6. Рівень невизначеності щодо планів українських підприємств, жовтень 2022 року – березень 2024 року

Джерело: складено авторами на основі [27, с. 11]

Результати опитування дають змогу констатувати зниження рівня невизначеності щодо функціонування та розвитку українських підприємств за період лютий – березень 2024 року, відповідне значення показника знизилося із 50,6% до 39,4%, що позитивно характеризує тенденції та можливості формування подальшої стратегії розвитку українського бізнесу.

Показник невизначеності зменшився для всіх підприємств, незалежно від розміру. Значення є найнижчим для мікропідприємств, хоча зміни показника в цьому випадку є найменшими (із 42% до 36% у березні 2024 року). Водночас показник є приблизно однаковим для малих (значення зменшилося із 50% до 40%), середніх (показник знизився із 52% до 39%) та великих (значення зменшилося із 53% до 41%) підприємств.

Згідно даних дослідження стану та потреб бізнесу в умовах війни [28], у 2023 році порівняно із аналогічним періодом 2022 року (у доларовому еквіваленті) 25,7% підприємств указали на зростання обсягів робіт, 21,6% підприємств діяли в межах запланованих показників на 2023 рік, 42,7% закінчили 2023 рік з фінансовими показниками, нижчими за 2022 рік. Щодо очікувань зростання оборотів у 2024 році, то такі плани має 45,8% респондентів, а не бачать перспектив – 18,7% підприємств (бізнес або не працюватиме, або працюватиме на рівні до 50% від оборотів попереднього року).

На початку 2024 року основними бар'єрами на шляху повноцінного розвитку підприємництва стали: непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку; непередбачуваність дій держави, що можуть погіршити стан бізнесу; відсутність достатньої кількості кваліфікованого персоналу та розміру капіталу; перешкоди з боку регуляторних чи фіскальних органів (податкової служби та митних органів); високий рівень оподаткування в Україні. Результати проведеного опитування представників бізнес-середовища компанією Advanter Group представимо на рис. 7.

Рис. 7. Бар'єри, які стримують розвиток бізнесу в Україні, січень 2024 року

Джерело: складено авторами на основі [29]

Не менш важливим є відновлення зовнішньоекономічної діяльності та формування нових міжнародних відносин, адже на даний час понад 71% українських підприємств безпосередньо не залучені до ланцюгів постачання міжнародних компаній. Протягом I кварталу 2024 року 26,2% українських компаній беруть участь у ланцюгах постачання міжнародних компаній, що нижче рівня, який спостерігали до початку повномасштабного вторгнення (28,9%).

Сьогодні 43% компаній або вже працюють на міжнародних ринках, або планують вийти на них, тоді як більше половини опитаних навіть не розглядають таку можливість. Хоча середня сума додаткових фінансових ресурсів, необхідних для реалізації стратегії розвитку бізнесу протягом трьох років, становить 950 тис. доларів США на компанію, майже половина компаній потребує лише невеликих інвестицій на рівні від 30 тис. до 300 тис. доларів США. Це свідчить про те, що певні програми фінансової підтримки можуть значно полегшити процес виходу компаній на міжнародні ринки.

Контекст євроінтеграції українських підприємств обумовлює також ряд бар'єрів на шляху повноцінної їх інтеграції у європейські товарні та фінансові ринки (рис. 8).

Рис. 8. Основні бар'єри на шляху євроінтеграції та виходу на міжнародні ринки українських підприємств, січень 2024 року

Джерело: складено авторами на основі [29]

Основними бар'єрами, що стримують вихід вітчизняних суб'єктів господарювання на зовнішні ринки, є відсутність європейських клієнтів і партнерів (35,6%), обмежені фінансові ресурси (34,5%) та обмежена кількість кваліфікованих спеціалістів (21,8%), також відсутність якісної імплементації законодавчих норм, слабка конкурентна позиція, відсутність доступу до інформації, відсутність інноваційних технологій, а також значні тарифні та нетарифні обмеження з боку партнерів із ЄС.

Серед заходів, які дадуть змогу активізувати розвиток українських підприємств у найближчій перспективі, є:

- пошук нових споживачів і ринків збуту продукції, у першу чергу, у зв'язку з руйнуванням логістичних ланцюгів, які були сформовані раніше. Особливо це стосується територій, що перебувають у тимчасовій окупації, а також прикордонних регіонів, де логістичні мережі зазнали серйозних руйнувань через воєнні події. Такі обставини вимагають від підприємств не лише адаптації до нових умов, а й активної пошукової діяльності для забезпечення стабільності та розвитку бізнесу;

- формування інфраструктурного та логістичного забезпечення, що переорієнтуватиме українські підприємства на європейські ринки збуту;

- орієнтування на інноваційні технології, що обумовить випуск інноваційної продукції, впровадження прогресивних технологій у виробництво та його обслуговування, забезпечить оптимізацію витрат господарської діяльності;

- активне залучення інвестиційних ресурсів для відбудови знищених підприємств та розбудови вже діючих. Розробка та впровадження інвестиційних проєктів, створення та реалізація стартапів, участь у грантових програмах дасть можливість не лише залучити інвестиційні ресурси, а й накопичити досвід створення реальних інвестиційних проєктів та їх реалізації;

- впровадження нових інноваційних форм підприємництва: розбудова бізнес-інкубаторів, формування інноваційних центрів та інноваційного середовища діяльності бізнесу, яке відповідає вимогам Індустрії 4.0 та Індустрії 5.0;

- пошук і подальше навчання висококваліфікованого персоналу. Основна увага підприємств повинна бути орієнтована на збережені та примноженні людського капіталу;

- впровадження у виробничо-господарську діяльність енергоефективних, екологічних і ресурсозберігаючих технологій;

застосування безпекових заходів, адже кібератаки ворога спрямовуються не лише на стратегічні підприємства оборонної сфери, а й на інші вітчизняні підприємства.

5. Висновки та перспективи подальших досліджень в даному напрямку.

Через повномасштабну війну із РФ знищено виробничу та логістичну інфраструктуру, релоковано значну кількість суб'єктів підприємництва в інші регіони країни, втрачено напрацьовані ділові відносини, порушено зовнішньоекономічну діяльність підприємств, спостерігається відтік та мобілізація активного трудового потенціалу, значно знижено можливості залучення інвестиційних ресурсів.

В таких умовах, урядом вжито ряд заходів (фінансова підтримка, доступне кредитування, зниження податкового тиску, пошук зон для релокації бізнесу), спрямованих на підтримку бізнесу, які уможливили його функціонування в надскладний період. А для забезпечення розвитку вітчизняного підприємницького сектору важливо здійснювати пошук нових споживачів і ринків збуту продукції; сформувати його інфраструктурне та логістичне забезпечення; стимулювати орієнтування на інноваційні технології; здійснювати активне залучення інвестиційних ресурсів; впроваджувати інноваційні форми підприємництва; зберігати та

примножувати людський капітал; реалізовувати активне впровадження в виробничо-господарську діяльність енергоефективних, екологічних і ресурсозберігаючих технологій; застосовувати безпекові заходи для збереження важливої інформації про діяльність підприємств.

Впровадження цих заходів комплексно та з активною підтримкою органів влади є важливим для підтримки та стимулювання розвитку підприємницького сектору в умовах не лише війни, а також і в подальшому.

Author details (in English)

FUNCTIONING TRENDS AND DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF DOMESTIC ENTREPRENEURSHIP UNDER THE MARITAL STATE

Nataliia MARYNENKO

Ternopil Ivan Puluj National Technical University
Ruska St., 56, Ternopil 46001 Ukraine

e-mail: n_marynenko@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6645-8167>

Taras ERSTENIUK

Ternopil Ivan Puluj National Technical University
Ruska St., 56, Ternopil 46001 Ukraine

e-mail: ersteniuk.taras@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-0796-0783>

Abstract. *The article is devoted to the study of the main trends in the functioning and possibilities of further development of Ukrainian entrepreneurship under war. The main challenges and problems faced by enterprises after the full-scale invasion are identified. They are as follows: destruction of production and logistics infrastructure, loss of established business relations, relocation of businesses to safe regions, loss of labor force, production and logistics potential, significant financial risks, outflow and mobilization of personnel, reduction of investment activities in the country. Attention is focused on the fact that the war in our country became a shock element for enterprises, since they were unprepared for such a course of events, did not create a reserve of financial strength and did not form business relations taking into account the realities of the war. It is determined that an important role in stabilizing entrepreneurship and ensuring stable conditions for its development was played by state business support. Simplification of taxation and reporting of enterprises, postponement of tax audits and introduction of tax holidays, promotion of business relocation and introduction of state preferential lending programs are the main components of the implementation of state support for business structures under wartime. It is due to the active position of the state that it became possible to restore the economic potential of business structures and ensure their sustainable development under modern conditions. Due to the existing problems and risks in which the Ukrainian enterprises function, the need to implement a complex of actions such as the intensification of the search for new sales markets, the formation of logistical and infrastructure support, the introduction of innovative technologies into the economic process, the active attraction of investments, training and upgrading of personnel, the introduction of energy-efficient, ecological and resource-saving technologies, implementation of security measures in the context of preserving important information about the strategic directions of the enterprises is proved. These measures will become the basis for the development of enterprises under wartime and further.*

Key words: *business, entrepreneurship, government support for business, relocation.*

Appendix A. Supplementary material

Supplementary data associated with this article can be found, in the online version, at <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2024/24mnyuvs.pdf>

Funding

The authors received no direct funding for this research.

Citation information

Marynenko, N. & Ersteniuk, T. (2024) Functioning trends and development opportunities of domestic entrepreneurship under the marital state. Socio-Economic Problems and the State (electronic journal), Vol. 30, no. 1, pp. 152-168. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2024/24mnyuvs.pdf>

Використана література:

1. Жосан І. Г., Хірса І. М. Особливості підприємницької діяльності в умовах воєнного стану в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2022. Випуск 14. С. 26–31.
2. Левчинський Д. Л., Ступнікер Г. Л., Каширнікова І. О., Зозуля Н. В. Підприємництво України в умовах воєнного стану. *Економічний простір*. 2022. №181. С. 110–114.
3. Gavrysh O., Gavrysh Iu., Matiukhina A., Vasylets I. The first year's impact of the full-scale war on Ukrainian business. *Economics of Development*. 2024. No. 23(1). Pp. 18–29. DOI: [10.57111/econ/1.2024.18](https://doi.org/10.57111/econ/1.2024.18)
4. Kazak Oksana, Sulyma Mariana (2023) Business transformation in Ukraine during the year of war. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. № 1(11). Pp. 140–150. DOI: <https://doi.org/10.32750/2023-0111>.
5. Мельник Т. Український бізнес в умовах війни: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2023. Vol. 7, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.07>.
6. Голомб В. В., Оглобліна В. О. Підприємницька діяльність в Україні під час війни: особливості та проблеми. *Інфраструктура ринку*. 2023. Випуск 72. С. 66–71. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct72-12>.
7. Редзюк Є. В. Стан, проблеми і чинники гальмування розвитку бізнес-активності в Україні. *Стратегія економічного розвитку України*. 2022. Вип. 51. С. 35–49. DOI: <https://doi.org/10.33111/sedu.2022.51.035.049>.
8. Куклінова Т. Функціонування малих підприємств під час воєнного стану. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2023. №2 (316). С. 172–174. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-316-2-27>
9. Ніпіаліди О. Ю., Квасовський О. Р. Дослідження стану та проблематики розвитку бізнесу в українській економіці під час війни. *Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал*. 2024. № 1' [97]. С. 125-135. DOI: [10.37332/2309-1533.2024.1.15](https://doi.org/10.37332/2309-1533.2024.1.15).
10. Гонтарева І. В., Євтушенко В. А., Михайленко Д. Г. Особливості розвитку підприємництва в умовах військових дій та повоєнного відновлення України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. №7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-03-04>.
11. Більовська О., Майстро Р. Особливості підприємницької діяльності в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Економічні науки*. 2023. № 2. С. 50–54. DOI: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2023.2.50>
12. Tetiana Verkhohliad-Hloviuk. State assistance in supporting enterprises during martial law. *Scientific journal HE-SS in Ostroleka*. 2023. No. 2/2023(49). Pp. 59–69. DOI: <https://doi.org/10.58246/sj-economics.v49i2.629>
13. Стефанюк О., Галунець Н., Сідненко М. Пріоритети розвитку бізнесу у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2023. №49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-68>.
14. Пилипенко С. М., Грудзевич У. Я., Адамовський О. М. Розвиток бізнесу в умовах війни в Україні. Науковий погляд: економіка та управління. 2024. № 1 (85). С. 17–22. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-85-3>.
15. Шульга С. Що відбувається з бізнесом у воєнний час – дослідження Mastercard. URL: <https://blog.portmone.com.ua/uk/blog-ua/shho-vidbuvayetsya-z-biznesom-u-voenyj-chas-doslidzhennya-mastercard> (дата звернення до ресурсу 13.04.2024).
16. Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною Аналітичний звіт. Квітень 2022. URL:

- https://gradus.app/documents/210/Ukrainian_Business_inWar_2Wave_Report_Gradus_KSE_22042022.pdf (дата звернення до ресурсу 15.04.2024).
17. Експрес-оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Аналітичний звіт. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2022. 77 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/UA_Rapid_Assessment_of_War_on_MSMEs_in_Ukraine_0.pdf.
 18. Мурована Т. О. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2144> (дата звернення до ресурсу 17.04.2024).
 19. Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Київ: Програма розвитку ООН в Україні. 2024 р. 86 с.
 20. Податковий кодекс України : Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top>. (дата звернення до ресурсу 23.04.2024).
 21. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України № 2120-IX від 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення до ресурсу 23.04.2024).
 22. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України № 265/95-ВР від 17.03.2022 р. (поточна редакція) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення до ресурсу 24.04.2024).
 23. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету міністрів України № 305 від 17.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення до ресурсу 25.04.2024).
 24. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження Кабінету міністрів України № 246-р. від 25.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text> (дата звернення до ресурсу 26.04.2024).
 25. Тетяна Бережна. За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=zarikviinivbilsh> (дата звернення до ресурсу 30.04.2024).
 26. Близько 54 млрд гривень банківських кредитів виплатили аграріям на розвиток підприємств. Урядовий портал. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/blyzko-54-mlrd-hryven-bankivskykh-kredytiv-vyplatyly-ahrariiam-na-rozvytok-pidpriemstv> (дата звернення до ресурсу 13.05.2024).
 27. Нове щомісячне опитування підприємств. Випуск 23 (03.2024). Український бізнес під час війни. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/23-2024/267941877> (дата звернення до ресурсу 15.05.2024).
 28. Дослідження стану та потреб бізнесу в умовах війни: результати опитування в грудні 2023 – січні 2024 року. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/doslidzenna-stanu-ta-potreb-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-grudni-2023-sicni-2024-roku> (дата звернення до ресурсу 16.05.2024).

29. Дослідження стану бізнесу в Україні. Грудень 2023 – січень 2024. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1Byj_qKxRSIY0Rhmxy-JeXKITLUTYPNcX (дата звернення до ресурсу 17.05.2024).

References

1. Zhosan I. H., Khirsa I. M. (2022) Osoblyvosti pidpriemnytskoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Features of entrepreneurial activity during martial law in Ukraine]. *Tavriyskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika* [Taurida Scientific Herald. Series: Economics]. Vypusk 14 [Volume 14]. Pp. 26–31.
2. Levchynskiy D. L., Stupniker H. L., Kashyrynikova I. O., Zozulia N. V. (2022) Pidpriemnytstvo Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Entrepreneurship of Ukraine in the conditions of martial laws]. *Ekonomichnyi prostir* [Economic scope]. No. 181. Pp. 110–114.
3. Gavrysh O., Gavrysh Iu., Matiukhina A., Vasylets I. (2024) The first year's impact of the full-scale war on Ukrainian business. *Economics of Development*. No. 23(1). Pp. 18–29. DOI: [doi: 10.57111/econ/1.2024.18](https://doi.org/10.57111/econ/1.2024.18)
4. Kazak Oksana, Sulyma Mariana (2023) Business transformation in Ukraine during the year of war. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. № 1(11). Pp. 140–150. DOI: <https://doi.org/10.32750/2023-0111>.
5. Melnyk T. (2023) Ukrainyskyi biznes v umovakh viiny: suchasnyi stan, problemy ta shliakhy ikh vyrishennia [Ukrainian business under conditions of war: current state, challenges and the ways to solve them]. *Journal of Innovations and Sustainability*, Vol. 7, No. 3. URL: DOI: <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.07>.
6. Holomb V., Ogloblina V. (2023) Pidpriemnytska diialnist v Ukraini pid chas viiny: osoblyvosti ta problemy [Business activity in ukraine during the war: features and problems]. *Infrastructura rynku* [Market Infrastructure], Vypusk 72 [Volume 72], 66–71 pp. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct72-12>
7. Redziuk Ye. V. (2022) Stan, problemy i chynnyky halmuvannia rozvytku biznes-aktyvnosti v Ukraini [State, problems and factors inhibiting the development of business activity in Ukraine]. *Stratehiiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Strategy of the Economic Development of Ukraine], Vyp. 51 [Vol. 51]. Pp. 35–49. DOI: <https://doi.org/10.33111/sedu.2022.51.035.049>.
8. Kuklinova T. (2023) Funktsionuvannia malykh pidpriemstv pid chas voiennoho stanu [Regarding the functions of small enterprises during the martial state]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [*Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*], Volume 316, №2. Pp. 172-174. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-316-2-27>
9. Nipialidi O. Yu., Kvasovskyi O. R. (2024) Doslidzhennia stanu ta problematyky rozvytku biznesu v ukrainskii ekonomitsi [Study of the state and problems of business development in the Ukrainian economy during the war]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative Economy], No. 1' [97]. Pp. 125–135. DOI: [10.37332/2309-1533.2024.1.15](https://doi.org/10.37332/2309-1533.2024.1.15).
10. Gontareva I., Yevtushenko V., Mykhailenko D. (2023) Osoblyvosti rozvytku pidpriemnytstva v umovakh viiskovykh dii ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy [Some Peculiarities of the Entrepreneurship Development at the Conditions of Military Aggression and Post-War Reconstruction of Ukraine]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: ekonomika ta upravlinnia* [Problems of modern transformations. Series: economics and management], No.7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-03-04>.
11. Bilovska O., Mastro R. (2023) Osoblyvosti pidpriemnytskoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Features of business activity under the conditions of martial

- law in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho technichnoho universytetu "Kharkivskiy politechnichniy instytut"*. Ekonomichni nauky, No. 2. Pp. 50–54. DOI: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2023.2.50>
12. Tetiana Verkhohliad-Hloviuk. (2023) State assistance in supporting enterprises during martial law. *Scientific journal HE-SS in Ostroleka*, No. 2/2023(49). Pp. 59–69. DOI: <https://doi.org/10.58246/sj-economics.v49i2.629>
 13. Stefaniuk O., Galunets N., Sidnenko M. (2023) Priorytety rozvytku biznesu u voiennoi chas [Business development priorities in wartime]. *Ekonomika ta suspilstvo [Economy and Society]*, No. 49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-68>.
 14. Pylypenko S., Grudzevuch U., Adamovsky A. (2024) Rozvytok biznesu v umovakh viiny v Ukraini [Business development in the conditions of war in Ukraine]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia [Scientific View: Economics and Management]*, No.1 (85). Pp. 17–22. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-85-3>.
 15. Shulha S. (2024) Shcho vidbuvaetsia z biznesom u voiennoi chas – doslidzhennia Mastercard [What Happens to Business in Wartime - Mastercard Research]. URL: <https://blog.portmone.com.ua/blog-portmone-com-ua-uk/chto-proishodit-s-biznesom-v-voennoe-vremya-issledovanie-mastercard> (accessed 13 April 2024).
 16. Diahnostuvannia stanu ukraïnskoho biznesu pid chas povnomashtabnoi viiny z rosii z Ukrainoiu. *Analitychnyi zvit. Kviten 2022 [Diagnostics of the state of Ukrainian business during the full-scale war between Russia and Ukraine. Analytical report. April 2022]*. URL: https://gradus.app/documents/210/Ukrainian_Business_inWar_2Wave_Report_Gradus_KSE_22042022.pdf (accessed 15 April 2024).
 17. Ekspres-otsinka vplyvu viiny na mikro-, mali ta seredni pidpriemstva v Ukraini. *Analitychnyi zvit (2022) [Express assessment of the impact of the war on micro, small and medium enterprises in Ukraine. Analytical report]*. Kyiv: Prohrama rozvytku OON v Ukraini [Kyiv: United Nations Development Program in Ukraine]. 77 p.
 18. Murovana T. O. (2023) Vitchyzniane pidpriemnytstvo v umovakh voiennoho stanu: osnovni tendentsii ta metody pidtrymky [Domestic entrepreneurship under the conditions of marital state: main trends and methods of support]. *Ekonomika ta suspilstvo [Economy and Society]*, No. 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2144> (accessed 17 April 2024).
 19. Otsinka vplyvu viiny na mikro-, mali ta seredni pidpriemstva v Ukraini. (2024) [Express assessment of the impact of the war on micro, small and medium enterprises in Ukraine]. Kyiv: Prohrama rozvytku OON v Ukraini [Kyiv: United Nations Development Program in Ukraine]. 86 p.
 20. Podatkovyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy № 2755-VI vid 02.12.2010 r. [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 2755-VI dated 02.12.2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (accessed 23 April 2024).
 21. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy № 2120-IX vid 15.03.2022 r. [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law: Law of Ukraine No. 2120-IX dated 15.03.2022]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (accessed 23 April 2024).
 22. Pro zastosuvannia reiestratoriv rozrakhunkovykh operatsii u sferi torhivli, hromadskoho kharchuvannia ta posluh: Zakon Ukrainy № 265/95-VR vid 17.03.2022 r. (potochna redaktsiia) [On the use of registrars of settlement transactions in the sphere of trade, catering and services: Law of Ukraine No. 265/95-VR dated 17.03.2022

- (current edition)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80#Text>. (accessed 24 April 2024).
23. Pro osoblyvosti roboty aktsionernoho tovarystva «Ukrposhta» v umovakh voiennoho stanu : Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy № 305 vid 17.03.2022 r. [On the peculiarities of the work of the joint-stock company “Ukrposhta” in the conditions of martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 305 dated 17.03.2022]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>. (accessed 25 April 2024).
 24. Pro zatverdzhennia planu nevidkladnykh zakhodiv z peremishchennia u razi potreby vyrobnychkykh potuzhnosti subiektiv hospodariuvannia z terytorii, de vedutsia boiovi dii ta/abo ye zahroza boiovykh dii, na bezpechnu terytoriiu: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy № 246-r. vid 25.03.2022 r. [On the approval of the plan of urgent measures to relocate, in case of need, the production capacities of economic entities from the territories where hostilities are taking place and/or there is a threat of hostilities to a safe territory: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine no. 246-r. dated 25.03.2022]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text> (accessed 26 April 2024).
 25. Tetiana Berezhna. (2023) Za rik viiny v bilsh bezpechni rehiony relokovano 800 pidpriemstv [During the year of the war, 800 enterprises were relocated to safer regions]. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=36922bf4-9d07-4cea-8ab1> (accessed 30 April 2024).
 26. Blyzko 54 mlrd hryven bankivskykh kredytiv vyplatyly ahrariiam na rozvytok pidpriemstv. (2023) [About 54 billion hryvnias of bank loans were disbursed to farmers for the development of enterprises]. Uriadovi portal [Government portal]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/blyzko-54-mlrd-hryven-bankivskykh-kredyti> (accessed 13 May 2024).
 27. Nove shchomisiachne opytuvannia pidpriemstv. Vypusk 23 (03.2024). Ukrainyskyi biznes pid chas viiny (2024). [New monthly survey of enterprises. Issue 23 (03.2024). Ukrainian business during the war]. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/23-2024/267941877> (accessed 15 May 2024).
 28. Doslidzhennia stanu ta potreb biznesu v umovakh viiny: rezultaty opytuvannia v hrudni 2023 – sichni 2024 roku [Study of the state and needs of business in conditions of war: survey results in December 2023 - January 2024]. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/doslidzenna-stanu-ta-potreb-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-grudni-2023-sichni-2024-roku> (accessed 16 May 2024).
 29. Doslidzhennia stanu biznesu v Ukraini. Hruden 2023 – sichen 2024 [Study of the state of business in Ukraine. December 2023 - January 2024]. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1Byj_qKxRSIY0Rhmxy-JeXKITLUTYPNcX (accessed 17 May 2024).

© 2024 Socio-Economic Problems and the State. All rights reserved.
 This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.
 You are free to:
 Share — copy and redistribute the material in any medium or format Adapt — remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially.
 The licensor cannot revoke these freedoms as long as you follow the license terms.
 Under the following terms:
 Attribution — You must give appropriate credit, provide a link to the license, and indicate if changes were made.
 You may do so in any reasonable manner, but not in any way that suggests the licensor endorses you or your use.
 No additional restrictions
 You may not apply legal terms or technological measures that legally restrict others from doing anything the license permits.

Socio-Economic Problems and the State (ISSN: 2223-3822) is published by Academy of Social Management (ASM) and Ternopil Ivan Puluj National Technical University (TNTU), Ukraine, Europe.

Publishing with SEPS ensures:

- Immediate, universal access to your article on publication
- High visibility and discoverability via the SEPS website
- Rapid publication
- Guaranteed legacy preservation of your article
- Discounts and waivers for authors in developing regions

Submit your manuscript to a SEPS journal at <http://sepd.tntu.edu.ua>

